

373.3(07)

B 43

Міністерство освіти України
Інститут змісту і методів навчання
Криворізький державний педагогічний інститут

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ**

Навчальний посібник

В и п у с к 3

Київ - 1998

Сучасне розуміння ідей розвивального навчання пов'язано з пошуком ефективних засобів, які найбільшою мірою сприяють розвитку пізнавальних здібностей і особливостей дитини загалом.

Рисунок, пов'язаний зі словом, є одним з головних засобів навчання в початковій школі. Саме рисунок як засіб пізнання має великі функціональні можливості у формуванні пізнавальних здібностей особистості.

Значна роль у розробці розвивальних можливостей рисунка на лежить дослідженням І.Песталоцці, К.Д.Ушинського, Л.С.Виготського, Л.В.Занкова, В.О.Сухомлинського. "Повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває сили і здібності, було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість, скерованість навчання - розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил розуму від обсягу знань" /Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 т. Т.І. - К.: Рад. шк., 1976. - С.97/.

Сучасним потребам навчання не відповідає змістовна однобічність та одноманітність структури уроків образотворчого мистецтва. Велика кількість програм, що зорієнтовані на рисунок з натури та виховання пізнавальних здібностей, не враховують розвиток почуттєвих та розумових сил дитини. Інші віддають перевагу формуванню чуттєвої, естетичної культури, але уникають культури зображення. Загалом вони не відповідають дидактичним умовам становлення пізнавальної активності учнів.

Досвід стверджує, що слід застосовувати більш гнучку систему структури уроку залежно від їх мети і змісту. Комбінований урок образотворчого мистецтва та урок набуття практичних умінь та навичок, що домінують у початкових класах, необхідно урізноманітнити уроками закріплення, узагальнення і систематизації, розвитку творчих здібностей, контролю і перевірки знань, умінь та навичок.

Більшість навчальних програм проголошує, що головною метою викладання образотворчого мистецтва є морально-естетичний, художній і політехнічний розвиток школярів. Але вчитель, який прагне керувати розвитком учнів, повинен замислитися над "надзавданням" уроку - як реалізувати навчальну мету з найбільшою користю для розвитку кожної дитини /за О.Я.Савченко/, як виховати не лише естетичні, а й інтелектуальні почуття.

Розкриємо складові розвивального компоненту сучасного уроку образотворчого мистецтва в початкових класах.

Багато можливостей для загального розвитку школярів має розділ "Сприймання дійсності і мистецтва". Формування процесів сприйняття та мислення у молодших школярів зумовлює одночасне функціонування в навчальній діяльності різних видів мислення: наочно-образного, практичного і понятійного. Психолого-педагогічні дослідження доводять необхідність розробки спеціальних вправ для розвитку одночасно конструктивного і емоційного сприйняття форм і явищ оточуючої дійсності. Вправи з емоційного сприйняття кольору досить відомі. Однак вправи на емоційне сприйняття геометричних форм та їх співвідношень мають величезний потенціал щодо формування пізнавальних здібностей, умінь самостійно виявляти внутрішні структурні зв'язки стосовно зовнішніх /просторових або кольорових/ ознак предметів і явищ. Сутність зазначених вправ полягає у формуванні "перцептивних еталонів", які відбивають внутрішні конструктивні зв'язки і особистісне ставлення учня до предметів і явищ. Прикладом може бути сприймання кола як гармонійного, врівноваженого, повільного руху, а овала – як кола, яке зазнає певного тиску і тому має відповідну енергію щодо повернення у свій первісний стан.

Велике розвивальне значення мають вправи, які спрямовані на вдосконалення перцептивного аналізу й синтезу об'єктів, виділення й об'єднання в одне ціле малопомітних їх ознак і властивостей, підвищення точності словесного їх опису, формування настанови на спостереження. Цьому сприяють такі завдання, як знаходження добре відомих предметів в умовах, що відволікають; зорове зіставлення різних напрямків руху; зорове сприйняття та співвідношення групи об'єктів; відтворення образу сприйнятого об'єкта та інші. На сьогодні вчитель має велику кількість розроблених завдань цього напрямку. Особливо слід відзначити збірники П.М.Семенченка "Навчайте думати малят", книги-іграшки серії "Чому?". Використовуючи ці розробки і керуючи спостереженнями учнів, учитель зможе уточнити і збагатити їх уявлення і поняття про відомі об'єкти, активізувати різні форми сприймання, збудити інтерес і допитливість дітей.

Уроки образотворчого мистецтва мають великий потенціал щодо формування загальнопізнавальних умінь і навичок, нагромадження індивідуального досвіду пошукової діяльності.

Навчальна діяльність визріває в надрах ігрової, а образотворча діяльність є її складовою. Взагалі вчителі образотворчого мистецтва не проводять спеціальної роботи із засвоєння суті конкретних мислительних прийомів, але діти певною мірою оволодівають цим простим наслідуванням способів роботи вчителя і товаришів. У такому разі важливим стає створення умов поступового переходу від дій у співробітництві з учителем і учнями до самостійних. Особливий інтерес з цього приводу викликають розробки уроків Б.М.Неменського і його послідовників.

Інші вчителі спеціально формують у молодших школярів пізнавальні прийоми поетапним оволодінням ними. Так, О.Я.Савченко пропонує скористатися розробленими нею схемами-опорами, завдяки яким діти точніше усвідомлюють суть цих умінь і послідовність дій під час їх застосування. Наприклад:

"Порівнюємо-зіставляємо, щоб знайти:
однакове, подібне, відмінне".

У передовому досвіді відомі цікаві форми застосування нестандартних творчих задач, які спрямовані на вдосконалення інтелектуальних почуттів учня, формування загальнопізнавальних здібностей та методів пізнання. Такі задачі і завдання не пов'язані з навчальним матеріалом і не залежать від рівня зображувального досвіду учня. За таких умов усі школярі набувають рівних можливостей і, разом з інтересом до предмета, не втрачають можливості сформувати гостре спостережливе око, умілі руки, інтелектуальні почуття і фантазію, розвинути кмітливість і пошукову активність. Прикладами зазначених завдань виступають збірники О.Є.Падалко і учителів Барташнікових.

Великий потенціал у формуванні інтелектуальної культури учня має система пошуково-творчих задач з одним та більше рішеннями, розроблена О.З.Заком. Учитель початкових класів повинен розрізняти чотири групи задач, що направлені на становлення загальнопізнавальних умінь учнів /за О.З.Заком/.

Першу групу становлять задачі на перетворення, які розвивають здібності комбінувати. Пошукова діяльність учня приймає одну з трьох форм: рішення задачі, перевірка рішення задачі і зіставлення задач. Прикладом може бути задача на знаходження розміщення фігурок або малюнків після одного або кількох переміщень.

Другу групу складають задачі на переміщення, які розвивають здібності планувати. Ці задачі спрямовані на знаходження способу переміщення з однієї клітини в кінцеву, або плану перебудови одного графічного образу в другий.

Третя група задач на групування розвиває здібності аналізувати. Діти вирішують, перевіряють і складають задачі трьох видів: "схожість", "різниця", "пересічення" по відношенню до одного, двох або кількох рисунків. Прикладом може бути задача, де потрібно взнати який малюнок будиночка - Т або М - має щось однакове з малюнком А і з одним з малюнків О або Е. Після аналізу особливостей всіх будиночків та їх співвідношення учень з'ясовує, що висунутим вимогам відповідає малюнок Т, оскільки він має однакове вікно з будиночком А і однаковий дах з будиночком О.

Задачі четвертої групи на визначення розвивають здібності міркувати. Прикладом може бути задача, де на малюнку зображено мотоцикл у трьох різних ракурсах. На першому Геврюша везе Іру. На другому Сашко везе Катю. Потрібно визначити: кому з них належить третій порожній мотоцикл.

Використовування зазначених задач і завдань цього напрямку в розділі "Вправи" має великий потенціал щодо розвитку пошуково-перетворювального стилю мислення, його дивергентності, оригінальності, альтернативності та самостійності. Але щодо умов сприйняття цих завдань учнями, необхідна сформованість семіотичної функції на рівні кодування і схематизації. У психолого-педагогічних дослідженнях розглядалися окремі прийоми формування знаково-символічної функції, але цілеспрямованого, системного підходу до вирішення цієї проблеми не визначено. Обов'язковими ознаками сформованості в учнів зазначених розумових дій є розвинутість уяви і художньо-образного мислення.

Важливими засобами стимулювання уяви є захоочення дитячої творчості і постійне включення учнів у різноманітні види творчих завдань, які дають їм змогу оволодіти індивідуальним досвідом фантазування. Художня і педагогічна практика має достатній досвід розвитку художньо-образного мислення і уяви. Методи художнього пізнання: типізація, аналогія, алегорія, співчуття, "живання" в образ та ін. сприяють розвитку не тільки уяви, емоційної сфери особистості, а й таких позитивних якостей як відкритість, това-

рискість, активність взаємовідносин зі світом, формують пізнавальну ініціативу. Нині дуже важливо визнати силу їх впливу на розвиток молодшого школяра і визначити їм належне місце в структурі сучасного уроку.

На жаль у традиційній методиці недооцінюється досвід психологів з використання образотворчого мистецтва в корекції психічного стану, розвитку інтуїції, індивідуалізації особистості. Певну зацікавленість викликають прийоми "вільного асоціювання" /"конвеєр", "рисунок-конспект", "реконструкція", "чорнильні плями", "монотипія"/. Не менш важливі методи співробітництва і співтворчості /одночасно або по черзі/. Застосування подібних прийомів на уроках образотворчого мистецтва доцільно при вдосконаленні прийомів самопізнання і самовизначення.

Реалізація розвивальних функцій рисунка завжди пов'язана зі словом. За умов, коли слово керує процесом зорового сприйняття і образним відображенням знань, рисунок формує уважність, наполегливість, працьовитість, відповідальність, організованість. Пріоритет слова пов'язаний з методами діяльності за зразком, з натури, за темою, у яких головну роль відіграють системи естетичних, моральних та інших цінностей, образотворча грамота. За умов, коли рисунок відображає довільні індивідуальні графічні образи, а слово допомагає усвідомити реальне "Я" учня, коли рисунок стає опорою, а слово допомагає визначити внутрішні взаємини навчального матеріалу, рисунок стає спроможним формувати творчі здібності. Зазначені умови пов'язані насамперед з методами образотворчої діяльності за уявленням, уявою, передачею внутрішнього стану, художнього моделювання та візуалізації.

До визначення змісту уроку образотворчого мистецтва, вибору методів і прийомів навчання слід підходити з урахуванням готовності учня до навчання, специфіки змісту, дидактичних функцій різних методів навчання.

Сучасний урок у початкових класах відзначається винятковою варіативністю. На ньому обов'язково треба знаходити кілька хвилин, щоб час від часу формувати пізнавальні здібності дитини, виховувати і розвивати її особистість.